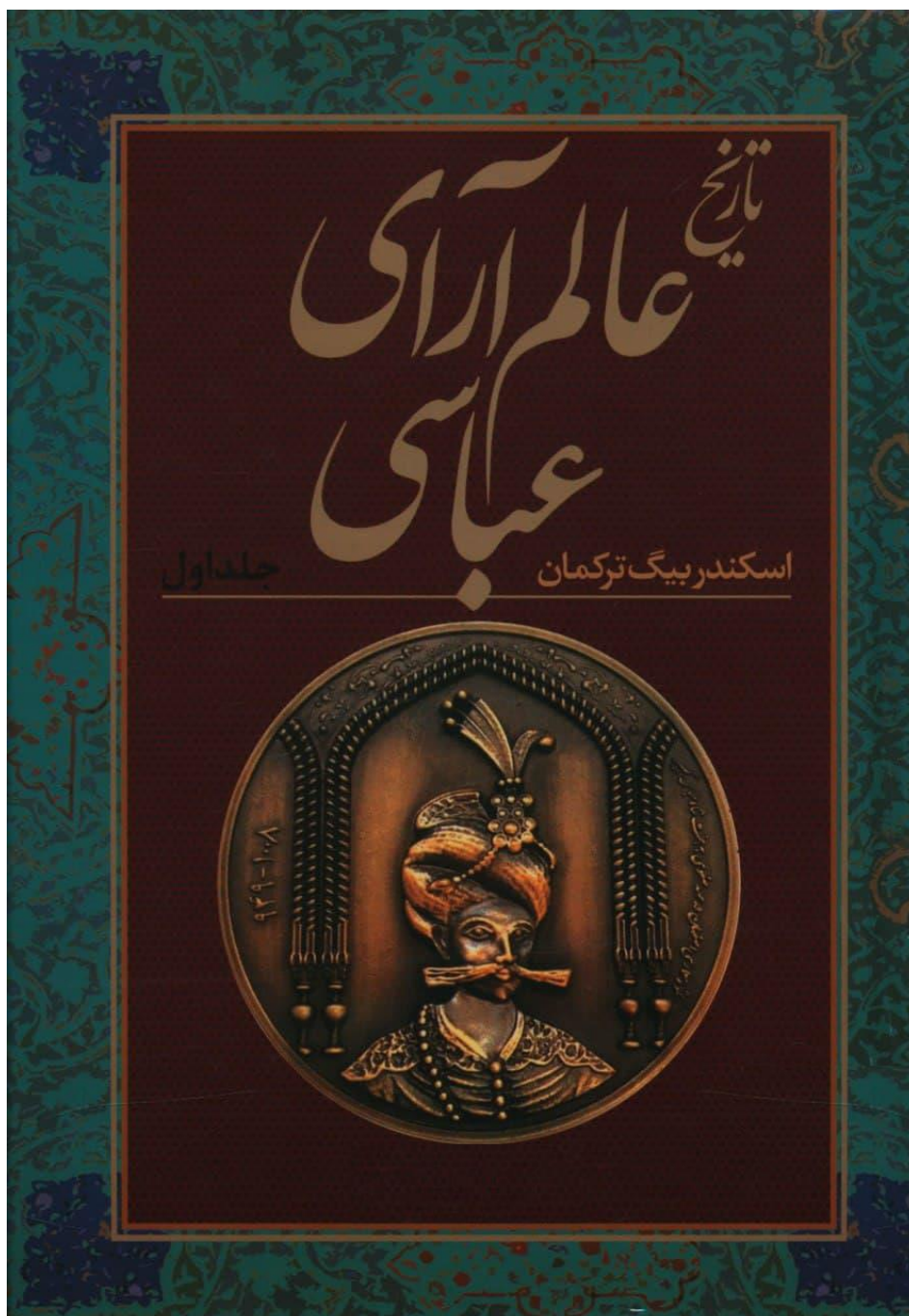

ترک، تاجیک و فارس در منابع صفویه و افشار

مجید جوادی

در تواریخ دوره اسلامی فارس نام ولایتی در مرکز ایران کنونی است. چنانکه از شواهد بر می‌آید این نام از نام قوم باستانی پارس گرفته شده است که در برهه‌ای در این منطقه زندگی می‌کردند و حکومت‌هایی مانند هخامنشیان و ساسانیان تشکیل داده‌اند. لیکن ظاهراً زبان و فرهنگ پارسیان باستان مانند بسیاری زبانهای باستانی همچون زبان لاتین به مرور زمان برافتاده و جای آنرا زبان تاجیکی گرفته است. ولی نام منطقه همچنان به نام همان قوم پارس و یا معرب آن فارس مانده است. این پدیده نیز در تاریخ بسیار دیده شده است که قومی نامش را به جغرافیایی داده باشد. همانند مثلاً دریای خزر که نامش را از امپراتوری ترکان خزر گرفته است. چنانکه از خط سیر ادبیات مکتوب می‌توان دریافت زبان تاجیکی از تاجیکستان کنونی و بخشی از افغانستان امروزی به مرور زمان ابتدا در خراسان و سپس در فارس رواج یافته است و مابقی زبان پارسیان باستان که فهلوی و یا پهلوی نام داشت از میان رفته است. از منابع بر می‌آید که اطلاق نام فارسی به اهالی و زبان مملکت فارس در دوره قاجار و به معنای اهل فارس و یا منتسب به فارس به وجود آمده است و به مرور به تمام تاجیک زبانان فارس، خراسان و عراق عجم تعمیم یافته است. زیرا در منابع دوره های صفوی و افشار فارس صرفاً نام یک ولایت است و معنای قومی / زبانی ندارد. اهالی منطقه فارس و مناطق مرکزی ایران نیز مشخصاً تاجیک نامیده می‌شوند.

در دو منبع تاریخی مهم که در این نوشته بررسی خواهد شد این موضوع کاملاً مشهود است.

منبع اول «تاریخ عالم آرای عباسی، جلد اول نوشته اسکندر بیگ ترکمان» می‌باشد. اسکندر بیگ ترکمان که منشی شاه عباس کبیر بوده است در این اثر مهم وقایع حکومت صفویان را ابتدا تا پایان حکومت شاه صفی پسر شاه عباس به رشته تحریر آورده است.

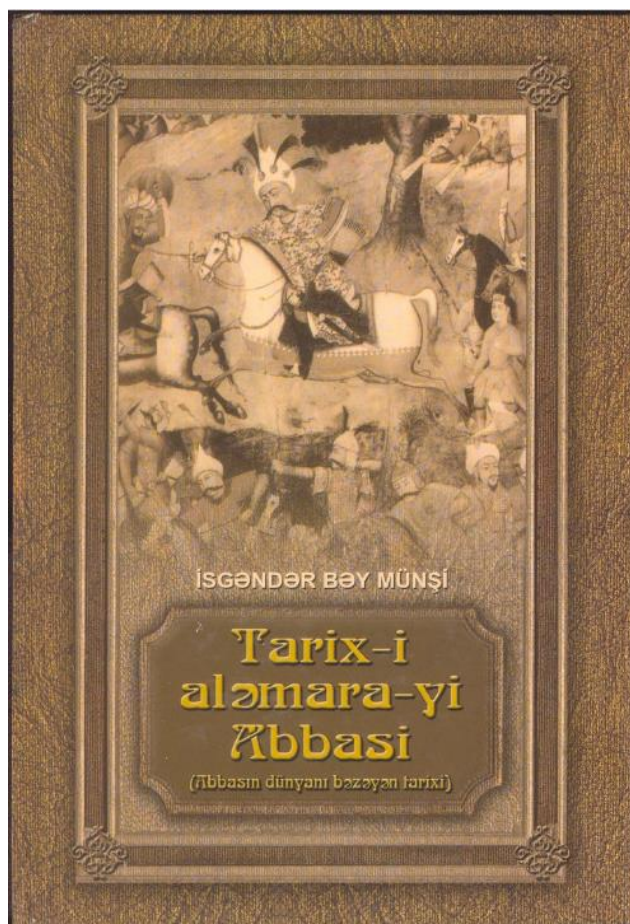
نسخه ای که در این نوشته مورد استفاده قرار گرفته است ترجمه ترکی این کتاب می‌باشد که توسط آکادمی علوم آذربایجان انجام گرفته است و نسخه الکترونیکی آن در اینترنت قابل دستیابی می‌باشد. آکادمی علوم آذربایجان این ترجمه را به استناد سه نسخه دست نویس کتاب تاریخ عالم آرای عباسی که در انستیتوی نسخ خطی فضولی در باکو موجود می‌باشند انجام داده است. قابل ذکر است این ترجمه با دقت فراوان انجام شده و ترجمه به متن اصلی تماماً صادق است.

منبع دوم نوشته، مجموعه مکاتبات سلطان محمود یکم عثمانی و نادر شاه افشار می‌باشد که ترجمه ترکی آن توسط اداره کل آرشیوهای دولتی نهاد نخست وزیری ترکیه منتشر شده است. این ترجمه نیز کاملاً منطبق بر متون اصلی انجام شده است و نسخه الکترونیکی آن در اینترنت قابل دستیابی می‌باشد.

آنچه از محتوای این دو منبع مهم تاریخی بر می‌آید این است که در دوره‌های متوالی صفویه و افشار، فارس صرفاً نام یک ولایت است و معنای انسانی / جمعیتی ندارد. انتیتیکی که امروزه غالباً با نام فارس می‌شناسیم در آن دوره‌ها تاجیک نامیده می‌شد و چون دو توده جمعیتی اصلی امپراتوری جمعیت‌های ترک و تاجیک بوده اند این دو نام در بیشتر موارد با هم به کار رفته اند و دوگانه «ترک و تاجیک» به وفور به چشم می‌خورد. غیر از اینها واژه «ترکمان» نیز به طور مجزا استفاده می‌شود. متفاوت از «ترک» که به توده مردم اطلاق شده است «ترکمان» معمولاً به طبقه حاکمه و به قشر نظامی (قزلباشان) معطوف است. واژه «ترکمان» خصوصاً در دوره افشار از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است چنانکه در مکاتبات نادرشاه به وضوح از طبقه ممتاز ترکمان نام برده می‌شود و نادر شاه مرتباً «شاه ترکمان» خطاب می‌شود. به همین دلیل در حالی که نامهای ترک و تاجیک کم استفاده می‌شوند ولی نام ترکمان به تعداد بسیار زیاد به کار برده می‌شود. از این منابع می‌توان استنتاج کرد که نام فارسی به معنای جمعیتی در دوره قاجار رایج شده است. البته هنوز برخی روستاییان سالخورده مناطق مرکزی ایران هنوز خود را تاجیک می‌نامند.

۱- کتاب «تاریخ عالم آرای عباسی»

عکسهای جلد و نسخ خطی مورد استفاده در ترجمه ترکی آذربایجانی

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
A.A.BAKIXANOV ADINA TARİX İNSTİTUTU

İSGƏNDƏR BƏY MÜNŞİ TÜRKMAN

TARİX-İ ALƏMARA-Yİ ABBASİ
(ABBASIN DÜNYANI BƏZƏYƏN TARİXİ)

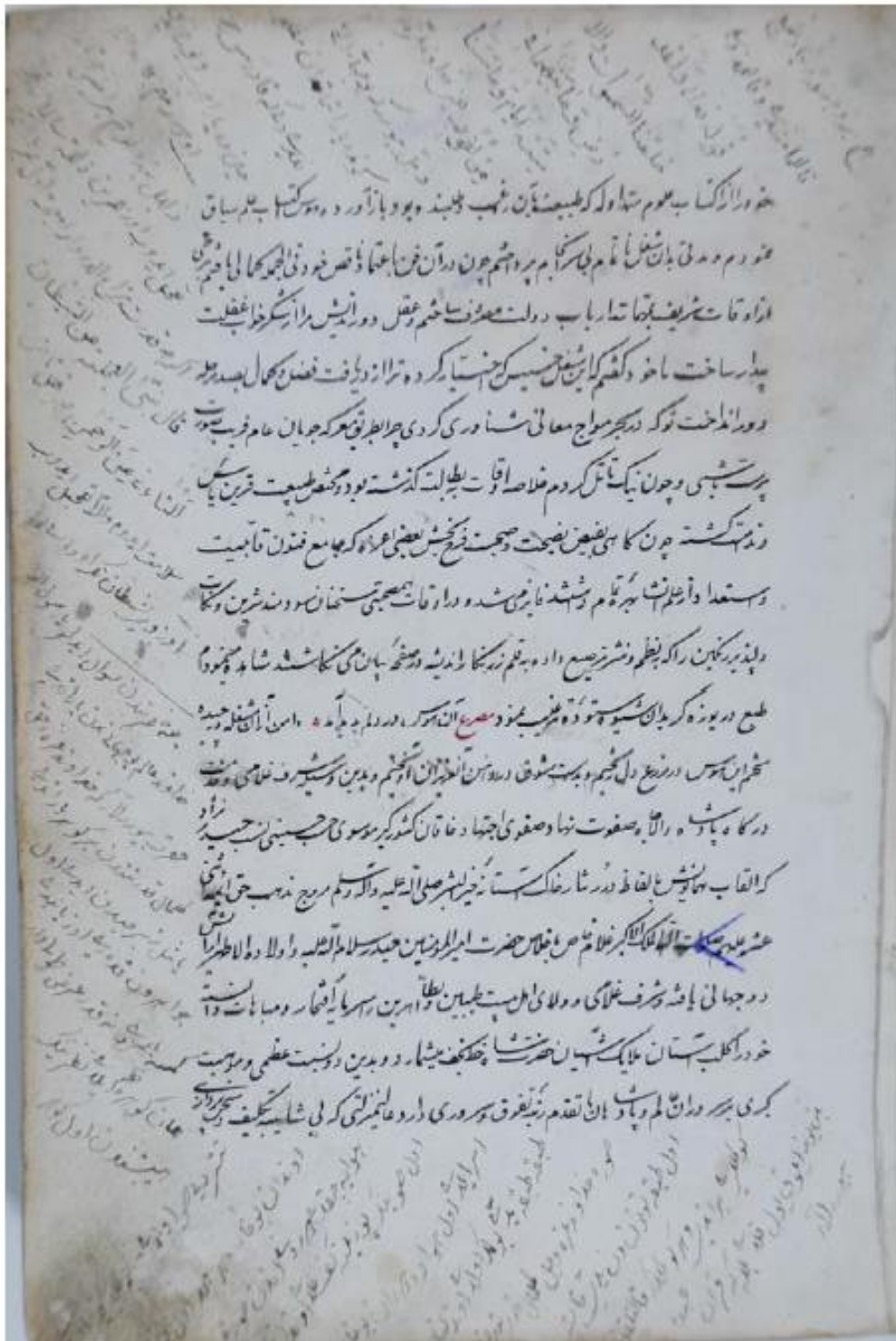
I CİLD

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Abbasqulu ağa Bakıxanov adına Tarix
İnstitutunun 05 iyun 2009-cu il tarixli elmi
qərarının qərarı ilə nəşr edilir.*

BAKİ – 2009

جلد و صفحه اول ترجمه ترکی کتاب «تاریخ عالم آرای عباسی»

صفحات اول و آخر نسخ خطی کتاب «تاریخ عالم آرای عباسی» که در انستیتوی نسخ خطی فضولی محافظت می‌شوند و برای ترجمه مورد استفاده آکادمی علوم آذربایجان قرار گرفته اند.

“Tarix-i aləməra-yi Abbasi”nin AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan S-129/15093 şifrəli nüsxəsinin ilk səhifəsi

و کما کان عظیم بسیار و هسته بی بها شمرده اند علی الخصوص که مصداق احوال کرامی خاندان صفویان و صورت
 احوال فرخنده آل افغان جمیع قدر کدش و شکارش باشد که اگر بدین سیاحت عظمی مطلع السعدین زرش خوانند و
 بدین نسبت علی طغفر نامه و در شش شمارند بهرست انداختن از این بطلت است که بعضی نهایت
 و دیدگاه لطاف و کرمند و در عین مطلقه هر جا نظریه خطای اندازند پرده قنوت و انصاف در و پند
 در مقام صحت و در آنند و به عنوان این کلام که بر زبان خرد و بر آن نگرند و علمند و بهر آن کما رند
 و بر توفیق الله تعالی صورت آن روی که در جریه خیال رقم تمام دارد و بهر تیر و جوی و صفی و چرخ
 صفی و دیم بروفق مدعا در و مقصد که شش بجام رسد کما شسته کرد و در سیله و قندی که اوصاف
 کما شش در و بیاید که تا به خبر یافته و صفی آن جمیع قدر لیسان قدر سعادت قبول یافته این تازه عروس
 بانی عده آموز عقد دست داد و بد الله هر آن کام کرد و الله علم به الصدای بهرانی بهرانی
 حمد الله محمد و طاهر قسیر و تحریفات

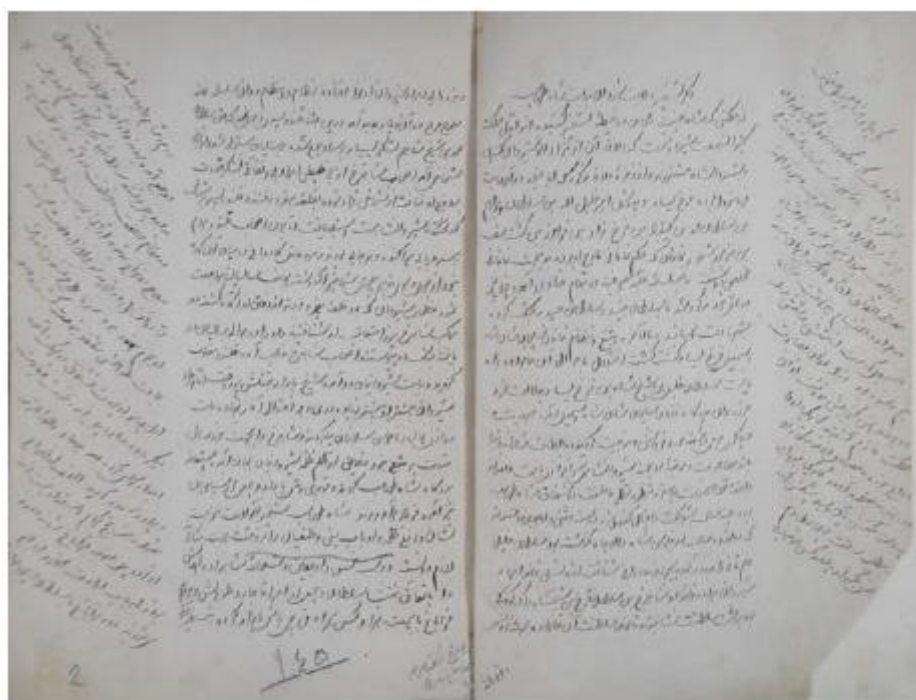
1842

نسخه الله در بعضی از
 مصدق علیه السلام
 در کتابخانه
 قمریه

“Tarix-i aləmara-yi Abbasi”nin AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan S-297/5313 şifrəli nüsxəsinin ilk səhifəsi

AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan B-589/10505 şifrəli məcmuə daxilində "Tarix-i aləməara-yi Abbasi"dən bir fraqment

نمونه هایی از کاربرد واژه های ترک، ترکمان، تاجیک و فارس در کتاب «تاریخ عالم آرای عباسی»

**SULTAN HEYDƏR OĞLU SULTAN ƏLİ PADŞAHIN
SƏADƏTLİ ƏHVALATI VƏ ULU YARADANIN
TƏQDİRİ İLƏ O HƏZRƏTİN
ŞƏHİD OLMASI**

Bu xanədanın sədaqət və səmimiyyət mülkünün fəthləri olan səadət nişanlı sufiləri o dincpərvər və ədalətli sultanın ali nəsilli övladlarının həyatda qalıb ömür sürməsinə eşitdikdə səmimi addımlarla arzu-dilək yolunda irəliləyərək, uğurlu bəxtin köməyi ilə gündən-günə Ərdəbil vilayətinə toplanıb, yaşı etibarilə irşad və səltənət taxtına [çıxmaq] ləyaqətinə çatmış Sultan Əli padşah həzrətlərinə tabe olaraq, ona sədaqət izhar etdilər. Onlar müharibə və qoşun çəkmək üçün hazırlaşmağa başladılar. İşarə və xəbərcilik edənlər Sultan Yaquba xəbər verdilər ki, Sultan Heydər böyük oğlu səadət meyvəsi vermiş atasının yerində oturmuşdur və tezliklə onun dövlət bayrağı çox yuxarı qalxacaqdır. Sultan Yaqub haqq yolunu, aradakı qohumluğu və abır-həyanı nəzərə alıb, yüksək rütbəli şahzadələrin hörmətli anası olan və Aləmşah bəyim adlanan böyük bacısı Həlimə bəyimdən utanaraq, Sultan Heydər oğullarını öldürmədi. Lakin o, cah-calallı əmirlərdən birini türkmanların böyük bir dəstəsi ilə Ərdəbilə göndərdi ki, o səadət dənizinin dülərini ələ keçirərək, Fars vilayətindəki İstəxr qalasına¹⁵⁸ aparsın, o diyarın hakimi Mənsur bəy Pornaka tapşırınsın ki, o

صفحه 71: ... لاکن او یکی از امیران با جاه و جلال را دسته ای بزرگ از ترکمانان به اردبیل فرستاد تا با دست آوردن دُرهای آن دریای سعادت به قلعه استخر در ولایت فارس ببرد ...

**SÜLEYMAN ŞANLI XAQANIN MİRZƏ ƏLVƏND
TÜRKMANLA MÜHARİBƏSİ VƏ SƏXAVƏTLİ
ALLAHIN KÖMƏYİ İLƏ QƏLƏBƏ ÇALMASI
HAQQINDA**

Mirzə Əlvənd Naxçıvanda Süleyman şanlı xaqanın Azərbaycan tərəfə hərəkət etdiyini eşidib, *Əmir Osman Mosullunu Ağqoyunlu qoşununun bir dəstəsi ilə o həzrətin üzərinə yolladı. Süleyman şanlı xaqan da Piri bəy Qacarı və Halvaçioğlu Mirşikarı canını qurban edən qazılərdən bir dəstə ilə onları dəf etməyə göndərdi. Tərəflər arasında çox gərgin bir döyüş oldu. Səadətli [qızılbaş] qoşunları zəfər və qələbə qazandılar. Əmir Osman bir sıra türkman başçıları ilə birlikdə əsir düşüb, Süleyman şanlı xaqanın hökmü ilə öldürüldü. Əmirzadə Əlvənd [göndərdiyi] qoşunun məğlubiyyəti və Əmir Osmanın əsir düşməsi xəbərini eşitdikdə Süleyman şanlı xaqana qarşı müharibə kəmərinə qurşanıb, intiqam almaq və o həzrətin hücumunu dəf etmək naminə¹⁶⁴ öz yanında olan otuz min türkman döyüşçüsü ilə o həzrətin qarşısına çıxmağa tələsdi. Amma Süleyman şanlı xaqanın son dərəcə şücaətli və cəsur olması, özlərini pərvanə kimi atəşə atmağı əbədi həyat bilən qızılbaşların fədakarlığı onların ürəyində dəhşət və vahimə doğurmuşdu.*

907-ci il aylarında (17.07.1501 – 06.07.1502) Naxçıvanın Şərur [düzündə] iki tərəf arasında döyüş oldu. Sayca yeddi min nəfər olan qızılbaş ordusunun dilavərləri fədakarçasına döyüşə atılıb, qəhrəmanlıq göstərdilər. O tərəfdən də türkman qoşunları var gücləri ilə çalışırdılar. Amma Allahın köməyi ilə üstünlük və qələbə müzəffər ordunun tərəfində oldu. Əmirzadə Əlvənd məğlub edildi. Türkmanların əyan və əmirlərinin böyüklərindən bir çoxu və saysız-he-

صفحه 84: جنگ سلیمان خاقان نامدار با الوند میرزا ترکمان ...

امیر عثمان به همراه برخی سران ترکمان به اسارت گرفته شد و به دستور خاقان نامدار سلیمان به قتل رسید ... همراه با سی هزار رزمنده ترکمان برای حضور در مقابل آن حضرت تعجیل کرد ... از سوی دیگر قشون ترکمان با تمام قوا تلاش می کردند ...

Xaqan həzrətlərinin (Şah İsmayılın) «Namurad» dediyi Yaqub padşahın oğlu Sultan Murad Fars, İraq, Kirman²⁰¹ və Xuzistan məmləkətlərinin hökmdarı idi. O, haqqında bəhs etdiyimiz əhvalatlardan və xaqan həzrətlərinin istilalarından agah olduqda öz məmləkətlərinin qoşunlarını cəmləyib, istiqlaliyyət xəyalı ilə hərəkətə keçdi. Sultan Muradın gəlişi xəbəri Heydər soylu padşahın qulağına çatdıqda əvvəlcə o, Sultan Heydər in etibarlı qulamlarından olmuş, zəkali və ağıllı bir kişi olan Qənbər ağa adlı yaxşı nitqə malik elçisini onun yanına göndərüb, onu dostluğa, itaətə və təbəçiliyə dəvət etdi. Bunun cavabında Sultan Murad nalayiq sözlər dilə gətirdi və o həzrətlə (Şah İsmayıl) döyüşmək məqsədi ilə Delican qəsəbə-sindən²⁰² Həmədan yaxınlığına gəldi.

O, özü ilə yetmiş min nəfərə qədər türkmən qoşunu, üç yüz araba («ərrad») ilə toplar, zərbzənlər²⁰³ və [digər] yaraqlar gətirmişdi. Bu tərəfdən Süleyman şanlı xaqan səadətli əsgərlərlə Allahın mərhəmətinə, pak və günahsızların müqəddəs ruhlarının köməyinə arxalana-raq, şöhrətli qızılbaş tayfalarından müqəddəs üzənginin həndəvərində olan on iki min nəfərlə birlikdə düşmənlərin qarşısına yönəldi.

صفحه 86: سلطان مراد پسر یعقوب پادشاه که حضرت خاقان (شاه اسماعیل) او را نامراد می نامید حکمدار ممالک فارس، عراق، کرمان و خوزستان بود.

Bu arada xəbərçilər məlumat verdilər ki, Sultan Murad darülmülk²⁰⁶ Şirazda yerləşərək, Fars məmləkətində hakimiyyəti ələ alıb məğlubiyyətinin əvəzini çıxmaq istəyir. Süleyman şanlı xaqan Süleyman taxtı (Şiraz) tərəfə hərəkət edib, gözəl bəxtli ordu və qalib əsgərlərlə darülmülk İsfahana getdi. Buradan qəflətən Şiraz tərəfə yürüş etdi. Sultan Murad, şahın mübarək məiyyətinin gəlməsi xəbərindən tam sarsılaraq, mübarək dövlətin hücumu qarşısında dayana bilməyəcəyini anlayıb, Şüşlər²⁰⁷ tərəfə qaçdı. Müzəffər bayraqlar tam calal və səadətlə Süleyman taxtının (Şirazın) üzərinə qədəm qoydu. Şiraz o başıuca şahın məskəni oldu. Farsın əhalisi və əyanları ali taxtın ətəyinə gəlib, layiqli peşkəşlər gətirdilər. Fars sakinlərinin hamısı Mürtezə xasiyyətli padşahın ədalət bayraqlarının kölgəsinə sığınaraq, dövrənin hadisələrindən asudəlik tapdılar.

صفحه 87: خيرچينان خبر دادند که سلطان مراد در دارالملک شیراز مستقر شده، حاکمیت مملکت فارس را بدست گرفته و قصد دارد جبران مافات شکست خود را انجام دهد.... تمامی ساکنان فارس به زیر بیرق عدالت پادشاه مرتضی صفت پناه آوردند...

ƏLQAS MİRZƏNİN RUMUN KÖMƏYİ İLƏ İRAQA GƏLİŞİ VƏ QAYITMASI VƏ ONUN ƏHVALATININ SONU HAQQINDA

Amma Əlqas mirzənin əhvalatı belədir ki, [o], Həmədana gəlib, Bəhram mirzənin ev-əşiyini ələ keçirdi, oradan Quma tərəf yönəldi. Bu şəhəri aldıqdan sonra [o], pis təbiətli kürdlərdən bir dəstəni Rey vilayətini talamağa göndərdi. Qumdan Kaşana gəlib, oranı ələ keçirdi. [Əlqas mirzə] oradan İsfahan mülkünü almaq niyyəti ilə o cənnətə bənzər diyara tərəf yönəldi. İsfahanın əhalisi və əyanları ona qarşı hər cürə dostluq qapılarını qapayaraq, şəhərin bürc və qala divarlarını möhkəmləndirdilər və döyüşməyə çıxdılar. Cənnətməkan şah həzrətləri Xalxal⁴⁴³ və Tarom yolu ilə Qəzvinə təşrif gətirib, oradan Bəhram mirzəni və Şiraz hakimi İbrahim xan Zülqədəri Əlqasın üzərinə göndərdi. O nankor şahzadə, şahın müzəffər məiyyətinin gəlməsi, Bəhram mirzə və İbrahim xanın gəlib yetişməsinin yaxın olduğundan xəbərdar olduğda əhvalı pozuldu, isfahanlıların dəstəyindən ümidini üzüb, **Fars** diyarına getdi. [Əlqas] yol üstündə İzədxast qalasını ələ keçirdi. Sakinlərin [bundan sonra]

⁴⁴² S-129, v.63a; S-297, v.42a.

⁴⁴³ Xalxal – Cənubi Azərbaycanda, Ərdəbildən cənubda yerləşən şəhər.

صفحه 173: ... (القاص میرزا) امید خود از اصفهانیان را برید و به دیار فارس رفت ...

VƏZİRLƏR, MUSTOVFİLƏR, QƏLƏM ƏHLİ, CAMAAT ARASINDA **TACİKİYYƏ** [ADİ] İLƏ TANINAN BU TƏBƏQƏNİN MƏŞHURLARI VƏ S. BU KİMİ ŞƏXSLƏR HAQQINDA

Cənnətməkan şah həzrətlərinin vəfatı zamanı qələm sahiblərindən heç kim ali divanın vəziri vəzifəsini daşımırdı. Bu dəyərsiz zərərə (İsgəndər bəy Münşiyə) məlum olduğu qədərincə, cənnətməkan şah zamanında sabiq böyük vəzirlərin sayı on iki nəfər olmuşdur. Onun hakimiyyətinin əvvəllərində ali divanın vəziri kürsüsündə **Xoca Cəlaləddin Məhəmməd Keçəçi**⁷⁵⁷ əyləşmişdi. O, Mirzə Şahhüseynin qətlindən sonra Süleyman şanlı xaqan, əbədiyyət sahibi Şah İsmayılın – Allah qəbrini nurla doldursun – zamanında vəzir təyin olunmuşdu. O, Mirzə Şahhüseynlə dost idi. Deyirlər ki, o, vəzir təyin olunduğu gün cənab Mirzə [Şahhüseynin] ölümü barədə bu rübaini demişdi:

صفحه 340: ... در خصوص مشاهیر این طبقه که در میان وزرا، مستوفیان، اهل قلم و جماعت با نام تاجیکیه شناخته می شدند...

Cənnətməkan şahın ölümü zamanı üç nəfər nazir idi:

1) Ağa Cəmaləddinin işdən çıxarılmasından sonra **Mirzə Salman** əksər büyutaların naziri oldu. O, Ağa Mirzə Əli Cabiri İsfahaninin oğludur. Atası bir neçə il **Fars** [vilayətinin] hakimi İbrahim xan Zülqədərən vəziri olmuşdu. Sözügedən şəxs (Mirzə Salman) gözəl Şiraz torpağında fəzilət və kamal qazandıqdan və böyük qabiliyyətə, inkişafa və bacarığa yiyələndikdən sonra ulu orduya gələrək, Azərbaycanın vəziri Mirzə Ətaullahın dəstəyi ilə bir neçə il o vilayətin «hərz» (mühafizə) xidməti ilə məşğul olmuşdu. Daha sonra o, həmin şəxs tərəfindən saraya göndərilib, qabiliyyət və bacarığa malik olduğu üçün şahın qayğıkeşliyi ilə əhatə olundu. O, artıq qeyd olunduğu kimi, Ağa Cəmaləddin Kirmaninin işdən çıxarılıb həbs edilməsindən sonra xaseyi-şərifənin əksər büyutalarının naziri olmaq mənsəbinə yüksəldilərək, hökmdar məclisinin yaxın adamları silkinə daxil oldu və ta o həzrətin vəfatınadək tam səlahiyyətlə həmin xidməti icra etdi. İsmayıl mirzə zamanında

⁷⁷⁴ Naziri-büyutat – «büyutat» adlanan saray təsərrüfatlarının ümumi başçısı.

⁷⁷⁵ S-129, v.139a.

صفحه 347: ... پدرش چند سالی وزیر حاکم [ولایت] فارس ابراهیم خان ذوالقدر بود...

Xoca Rəşid bəy Şiraz əsillidir və Hidayət bəyin qohumlarından. O, İraq avaracanevisliyi ilə şəərəfləndirilmişdi. Sufi xasiyyəti, dərviş görkəmli, pak etiqadlı və Allahı tanıyan bir kişi idi.

Xorasanın və Kirmanın avaracanevisi **Ağa Əsəd Nətənzi** idi. «Suxtə» («yanmış») adı ilə məşhur olan şirazlı Əsədin oğlu **Mir Nemətulla** isə atasının yerinə **Fars** [vilayətinin] avaracanevisi təyin olunmuşdu.

امیر نعمت الله هم به جای پدرش به آوارجه نویسی [ولایت] فارس تعیین شد

Mirzə Əhməd – Mirzə Nurulla Küfrani İsfahaninin oğludur. O, **Fars** [vilayətində] şah ailəsinə məxsus mülkiyyətin vəziri («vəzir-i sərkar-i xasse-yi şərifə») idi. Cənnətməkan şah həzrətlərinin onun atası Mirzə Nurullaya xüsusi hörməti vardı və sözügedən şəxs də atası kimi şahın qayğısı ilə əhatə olunmuşdu. O, İsgəndər şahlı nəvvab zamanında o həzrətə hələ Şirazda olarkən göstərdiyi gözəl xidmət səbəbindən nəzarəti-küll (naziri-büyutat) mənsəbinə layiq görülərək, təkbaşına mütləq ixtiyar sahibi olan bir nazirə çevrildi.

⁷⁸² Dəvatdar – şahın şəxsi mürəkkəbqabısını və qələmini saxlayan, münşi əl-məmaliklə birlikdə fərmanların və hökmlərin tərtibində iştirak edən saray məmuru. «Dəvatdari-ərqam» və «dəvatdari-ehkam» adlanan iki növ dəvatdara oluduğunu bilirik (Mirza Səmia. Təzkirətül-müluk, s.26-27,57-58; V.F.Minorsky. «Tadhkirat al-muluk», p.133).

صفحه 352: او در [ولایت] فارس وزیر سرکار خاصه شریفه بود.

Mir Seyid Hüseyn Xətib Qaini darüssəltənə Heratın xasseyişərifəsinin bəzi yerlərinin vəziri olub, o mülkdə olduqca mütəbər və məşhur idi.

Əvvəllər qorqubaşı Əhməd bəy Əfşarın vəziri olmuş **Mirzə Məhəmməd Kirmani** darülrşad Ərdəbilin vəziri idi.

İndi ki, dövlətin əyalətlərinin vəzirləri içərisində məşhurlardan olan bu bir neçə nəfərin adları bəyan qələmi ilə qeyd olundu, digər vilayət vəzirlərinin təfəsilatı barədə geniş məlumat verilməsinin faydası yoxdur. Buna görə də onların təsviri bununla yekunlaşdırıldı.

Taciklərdən⁷⁸³ və vəzirlərdən ibarət digər bir qrup da vardı ki, onlardan bəziləri əsrəfin xidmətində şərəf və izzət sahibi olan əmirlərin yanında çalışıb işdən çıxarılmışdılar, bəziləri isə hələ də işləməkdə idilər. Onlardan biri **Xoca Hidayətullah**dır. O, Əmir Qeyb sultanın vəziri idi. **Taciklər** arasında məhz ona əbləğ⁷⁸⁴ hədiyyə edilmişdi. O, həmin əbləği başına taxırdı və bu hədiyyə ilə tay-tuşlarından seçilərək, iftixarlı başını uca çərxi-fələyə doğru yüksəldirdi.

Digər birisi **Xoca Ziyaəddin Salmani İsfahanidir**. O, Abdulla xan Ustaclunun vəziri idi. Bu sonuncunun ölümündən sonra o, ulu orduya gəlib, məclis iştirakçıları zümresindən oldu.

Digər birisi «Axsaq Müşrif» [adı] ilə məşhur olan **Xoca Həsən Naxçıvanidir**. Onun heç bir mənəbi olmasa da, məclis iştirakçıları zümresindən idi.

صفحه 353: گروهی دیگر از تاجیکان و وزرا هستند که ... او وزیر سلطان امیر غیب بود. از میان تاجیکان فقط به وی ابلق هدیه شده بود.

Ulu dərğahda **tacikiyyə** təbəqəsinin böyüklərindən və əyanlarından ibarət digər bir qrup da vardı ki, onlardan bəzilərinə [hökmdarın] hüsurunda olmaq ixtiyarı verilmişdi. Bu şəxslər konkret olaraq hər hansı bir vəzifə tutmasalar da, behişt bəzəkli məclisdə iştirak etmək və oraya daxil olmaq hüququna malik idilər. Bunların arasında darülmöminin Qumun Musəvi seyidlərindən olan **Mir Haşım Qumi** xüsusi yer tuturdu. O, şirin sözlü, zarafatçı bir kişi olub, əmlak, mülkiyyət, sərvət, var-dövlət sahibi idi və əsrəfin hüsurunda söz demək, mətləb ərz etmək, ehtiyac sahiblərinin diləklərini çatdırmaq baxımından digərlərindən üstün idi. Bəzən burnuna ali divanın vəziri təyin olunacağına xoş qoxusu dəysə də, həmin rütbəyə nail ola bilmədi. Cənnətməkan şah həmişə onunla zarafat edir və məzələnir, ona qarşı zarafatyana hüsn-rəğbət göstərir və əksər vaxtlarda onunla münasibətdə izzət və hörmətlə davrandığı əsnada onu gözlənilmədən cəzaya və müsadirəyə giriftar edirdi. O, cənnətməkan şahın vəfatınadək əziz və möhtərəm bir şəxs olaraq qaldı. Amma qaba istək və tələblərdən də xali deyildi.

صفحه 354: در درگاه عالی از اعیان و بزرگان طبقه تاجیکییه عده ای دیگر وجود دارند که

Mirzə Ətaullanın oğlu Mirzə Əhməd də təliq xətti ilə yaxşı yazanlardandır. O, əvvəllər Xoca Əlaəddin Münşinin şagirdi olaraq *dairəvi*⁸¹⁶ yazsa da, axırda böyük tərəqqi etmiş və Mövlana Dərvişin küt qələmlə yazdığı şikəstə üslubunu çox yaxşı mənimsəmişdi. Onun xəttinin dairələri, Xoca Əlaəddin Mənsurun xəttinin əksinə olaraq, dairəvi deyildir, həmçinin çox da sulu deyildir. O, cənnətməkan [şahın] zamanının mötəbər vəzirzadələrindən idi. Onun atası Azərbaycanın və Şirvanın vəziri olub, cənnətməkan şahın qayğısı ilə əhatə edildiyi və [şah tərəfindən] ona göstərilən hüsn-rəğbət səbəbindən **taciklərin** həsəd hədəfinə çevrildiyi zaman o,

صفحه 365: زمانی که به دلیل حسن رغبتی که به وی وجود داشت به هدف حسد تاجیکان بدل شد...

arasında] heç bir görüş baş vermədi. Həmin günlərdə rumlu əmirləri adət üzrə ona yoldaş idilər. Üçüncü gün [İsmayıl mirzə] rumlu əmirlərindən biri, dürüst və doğru etiqaqlı bir **türk** kişisi olan Dəli Budağı çağırıb soruşdu ki, Xüləfa nə deyir? O, cavab verdi:

– Xüləfa padşahın hökmündən boyun qaçırdığı üçün heyifsilənir və peşmandır. O, işarə olunacaq hər bir xidməti, hətta bu astananın itsaxlayanı olmağı da canına minnət bilib, onu icra edəcəkdir.

صفحه 415: روز سوم یکی از امیران رومی، دلی بوداق را که یک مرد ترک درستکار و معتقد بود را صدا کرد و پرسید...

Hər iki tərəfin cahilləri və fəsadçıları cuşa gəlib, hay-küy saldılar. Hər iki tərəfdən qoşunların hərəkəti və qilü-qal baş verdi. Heratda olan xeyirxah fikirli insanlar fitnə alovunu söndürmək imkanına malik olsalar da, padşah cənablarının bütün ustaclu təbəqəsinə mənfi münasibət bəslədiyini nəzərə alıb, özlərini kənara çəkdi və fitnəni aradan qaldırmaq mövqeyində durmadılar. Nəcib düşüncəli, ağıllı bir **türk** kişisi olan Şahqulu sultan bədnamlıq qorxusu altında ustaclu tayfasını yaraq qurşanmaq və qoşun çəkmək fikrindən daşındırdı və camaatla görüşmək qapılarını bağlayıb, bir kənara çəkildi, əlini məmləkət işlərindən götürüb, İsmayıl mirzə tərəfindən onun və Herat hökumətinin barəsində nə hökm gələcəyini gözləməyə başladı. Lakin o biri dəstədə olanlar bununla

صفحه 418: شاهقلى سلطان كه يك مرد ترك نجيب و عاقل بود ...

Cülus üçün təyin etdiyi günə hələ çox vaxt qaldığından [İsmayıl mirzə] məmləkət məsələlərinin intizamına müdaxilə etmədi və öz diləklərini ərz etmək üçün ali taxtın ətəklərinə toplaşmış olan türk-lərdən və taciklərdən, hərbiçilərdən və rəiyyətdən ibarət camaatın mətləblərinin həll edilməsini taxta çıxacağı günə vəd etdi. Bu arada

885 S-129, v.169b. Tehran çapında (s.198) Xəbəşlü yazılmışdır.

421

صفحه 421: او به جماعتی عبارت از ترکان و تاجیکان، نظامیان و رعایا که بر دامن تخت او گرد آمده بودند وعده داد تا روزی که بر تخت جلوس کرد مطاببات آنان را حل خواهد کرد.

Uzun sözün qıyası, türkdən tutmuş tacikə qədər bütün əhali arasında xəbər yayıldı ki, İsmayıl mirzə sünnilik məzhəbinə tam rəğbət göstərir. O, qorxulu və sərt bir adam olduğu üçün heç kimin həddi və ixtiyarı yox idi ki, bu məsələ barədə ağzını açıb söz deyə bilsin. Cənnətməkan şahın zamanında təberrada həddini aşmış və həmin qaydaya riayət etmiş bəzi üləmalar əhəmiyyətsiz və etibarsız bir vəziyyətə düşüb, hökmdarın yanında xidmət etməkdən məhrum edilmişdilər və çağırılmadan onun hüzuruna gələ bilmirdilər. Bəzi digərləri isə ağıl və dözümlülükə rəftar edərək, Xoca Əfzəl Tərkənin təşkilatçılığı ilə gizlincə yığılıb danışır, onun məclisinə gedib-gəlirdilər. Amma bir gün öz aralarında məzhəbçilik söhbəti və da-

صفحه 437: مخلص کلام، از ترک گرفته تا تاجیک در میان تمامی اهالی خبر پخش شده که ...

Nəvvabi-əşrəfin (Sultan Məhəmməd mirzənin) xəzinəsi sərvətsiz qaldığından sözügedən Əli xan və cənab nazir Mirzə Əhməd Küfrani şahın xassəsinə zəruri olan məbləği öz var-dövlətlərindən, zül-qədər tayfasının və [Şiraz] məmləkətinin divani vəsaitindən təşkil etdilər. Bütün gün ərzində yüzbaşılardan, eşikağasılardan və xidmət əhlindən, türklərdən və taciklərdən çox-çox adamlar darüssəltənə Qəzvindən gəlib çatdılar və [Sultan Məhəmməd mirzədən] nəvazis gördülər.

صفحه 450: در طول روز از یوزباشی ها، انشیک آغاسی ها، اهل خدمت و ترکان و تاجیکان، اشخاص بسیاری به دارالسلطنه قزوین رسیدند.

oğlundan umduğu böyük diqqətin şahidi olmadı. Yenə də gizli və aşkar surətdə [Əliqulu xan tərəfdarları] ümumi və xüsusi «canəqi» və «kəngaş» qurdular. Uca şamlu tayfasının aqillərindən və ağsaq-qallarından Heratda olan bir çoxları asayişin qayğısına qalmaq və aqibəti düşünmək nöqteyi-nəzərindən padşahın əmrinə itaət etməyi, Sultan Hüseyn xanı məramına lazım olan surətdə yola salmağı və şamlu tayfasının müxaliflik və üsyankarlıqda ittiham olunmasına imkan verməməyi daha düzgün və doğru saydılar. **Türklərdən** və **taciklərdən** ibarət digər bir dəstə isə bu fikrin əleyhinə çıxıb, onlarla razılaşmadılar və dedilər:

496

صفحه 496: عده ای دیگر عبارت از ترکان و تاجیکان با این فکر مخالفت کردند ...

**LUY İLİ OLAN 988-ci İLİN (17.02.1580 – 04.02.1581)
ƏVVƏLLƏRİNDƏ ULU YARADANIN İRADƏSİ VƏ
TƏQDİRİ İLƏ DARÜSSƏLTƏNƏ TƏBRİZDƏ BAŞ
VERMİŞ HADİSƏLƏR HAQQINDA**

Bundan öncə bəyan qələmi ilə qeyd olundu ki, Şirvanda Əmir xan **Türkmanla** Şahrux xan arasında Xaçmaza getmək üstündə mübahisə baş qaldırmışdı, Pirə Məhəmməd xan Ustaclunun və eşikağasıbaşı Hüseynqulu sultan Şamlunun başçılıq etdikləri ustaclu və şamlu tayfaları da Şahrux xanın tərəfini tutub, **türkmanlarla** münaqişəyə başlamışdılar və axırda bu məsələ qorçubaşının səyi nəticəsində sülh və barışıqla başa çatmışdı. Bu əsnada Xorasan-dakı hadisələr və Əliqulu xanla Mürşüdqulu xanın gəlib müqəddəs və ulu Məşhədi mühasirə etmələri barədə xəbərlər Təbrizə çatdı. Əmir xan və **türkman** əmirləri söz-söhbətə başlayıb, şamlu və ustaclu tayfalarını üsyan və tüğyan etməkdə ittiham edərək, o iki tayfaya qarşı danlaq və məzəmmət etməyə başladılar. Həmçinin Sultan Hüseyn xanın xoşagəlməz əməlləri də onların bu iddiaları üçün əsasa çevrildi. Sultan Hüseyn xanın zövcəsi və Əliqulu xanın anası olan qadın, Nəvvabi-Cahanbani Sultan Həmzə mirzənin dayəsi idi. O, Heratdanəri Sultan Hüseyn xanla birlikdə İraqa gəlmişdi. Bu əsnada o qadın ali hərəmdə yaşayırdı və [Sultan Həmzə] mirzə cənablarının xidmətində analıq rütbəsinə malik idi. Onun qardaşı Hüseyn bəy [Sultan Həmzə] mirzə cənablarının vəziri idi və şamlu tayfasından olan bir çoxları mirzə cənablarının müəllimlərindən idilər. Məsələn, [Vəli] xəlifənin «Yoldaş» ləqəbinə malik olan oğlu İsmayılqulu bəy, mötəbər eşikağasıbaşı Hüseynqulu sultanın oğlu Mehdiqulu bəy, əmiraxurbaşı Fulad bəyin oğlu Əbülfəth bəy və Qorxmaz xanın oğlu Təhmasibqulu bəy şahzadənin yaxın adamlarından idilər. **Türkmanlar** o tayfaya həsəd apararaq, həmişə onların etibarını sarsıtmağa çalışırdılar. Mənsəb sahiblərinin bir-biriləri ilə qarşıdurma vəziyyətində olması üçün Mirzə Salman da Nəv-

516

صفحه 516: در شروان بین امیر خان ترکمان و شاهرخ خان بر سر رفتن به خاچماز جنگ درگرفته بود ... طرف شاهرخ خان را گرفته با ترکمانان درگیر مناقشه شده بودند ... امیر خان و امرای ترکمان شروع به صحبت کردند ... ترکمانان بر آن طایفه حسد می بردند و تلاش می کردند به اعتبار آنان ضربه بزنند.

Türkmanı təqsirdə, nifaqda və ixtilafda ittiham edirdi və Nəvvabi-Cahanbaniyə təlqin edirdi ki, bu üç tədbirli şəxsin həyatda olduğu müddətdə Nəvvabi-Cahanbaninin gülüstanının tərəvəti və rəvnəqi olmayacaqdır. Bəzən o, məclisdə kinayə ilə bu mövzuda danışardı və özünü tərifləyərdi. Ordudakı araqarışdıranlar, xüsusilə də iddia sahibi olan **taciklər** əmirlərlə xəlvətçə söhbət edərək, bu məsələni onlara çatdırmışdılar.

صفحه 562: دو به هم زنهای درون اردو، خصوصاً تاجیک های مدعی، با امرا در خفا صحبت کرده موضوع را به آنها رسانده بودند.

– Mirzə Salman bir **tacik** kişidir; hesab və divan işlərinin icrasından savayı, ondan başqa heç nə təvəqqe olunmurdu. Ordu və

563

صفحه 563: میرزا سلمان یک مرد تاجیک است؛

apardılar. Vəzir Mirzə Əhməd isə bir dəstə ilə fərar edib, pərişan halda Kaşana çatdı və vəziyyət barədə həqiqətləri ərz etdi. Dövlətin dayaqları olan cənablar Allahqulu sultan Kəngərlünü bir sıra əmirlərlə birlikdə İsfahan şəhərini qorumaq üçün göndərdilər. Onlar İsfahan vilayətinə qədəm qoyduqda yağlı olmuş ərəşlü əmirləri onların gəlişi xəbərini eşidib, İsfahanın Murçe-xurt [adlı yerində] onların üstünə tökülüşərək, Allahqulu sultanı, Mirzə Hidayət Nəcmi-Sanini, **türk** və **tacik** əyanlarından neçə nəfəri tutub, özləri ilə apardılar.

صفحه 685: چند تن از اعیان ترک و تاجیک میرزا هدایت نجم ثانی را گرفته با خود بردند.

T. C.

BAŞBAKANLIK

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

Yayın Nu: 136

I. MAHMUD-NADİR ŞAH
MEKTUPLAŞMALARI

3 Numaralı Nâme-i Hümayûn Defteri

(Transkripsiyon / Tıpkıbasım)

İSTANBUL 2014

صفحه اول مجموعه مکاتبات نادرشاه افشار با سلطان محمود یکم عثمانی که توسط اداره کل آرشیوهای دولتی نهاد نخست وزیری ترکیه در سال 2014 منتشر شده است.

Müslüman topluluklar arasında hüküm süren kavga ve uyuşmazlıkların, Safevî Şah İsmail'in kişisel ihtiraslarından kaynaklandığı, şahsi ikbâlinin gerçekleşebilmesi yolunda buna tevessül ettiği; bu kavgaya son vermek üzere İran eşrafından ve temsil kabiliyeti yüksek kimselerden oluşan bir heyetin Mogan Kışlağı'nda toplanıp kendisini **Türkmen** İli'nin şahı seçtikleri; Karaman Valisi Ali Paşa aracılığıyla Dersaadet'te yapılması kararlaştırılan musalaha için Abdülbâkî Hân-ı Zengene'nin İstanbul'a sefir; Mirza Ebülkâsım ile Müderris Molla Ali'nin de ona refakatçi tayin edildikleri beyanlarıyla İranlı hacılar için Caferiye Mezhebi'ne Mescid-i Harâm'da rûkn tahsisi, iki devletin saltanat makamlarında karşılıklı elçi bulundurmaları ve Osmanlı beldelerinde kendi rızalarıyla evlenen İranlı esirlerin serbest bırakılmaları hususlarında Nadir Şah'tan Sultan I.Mahmud'un sadrazamına Farsça mektup

به عنوان شاه ایل ترکمن؛ بستن قرارداد مصالحه در درسعادت به وساطت والی قرامان علی پاشا، تعیین عبدالباقی خان زنگنه به عنوان سفیر در استانبول، با اعلام همراه کردن میرزا ابوالقاسم و ملا علی مدرس، انتظار اختصاص رکن برای حاجیان جعفری مذهب ایران به عنوان مذهب پنجم در مسجد الحرام؛ حضور متقابل دو سفیر از مقام های سلطنتی در دو دولت؛ خواستار آزادی اسرای ایرانی که در بلاد عثمانی با رضایت خود ازدواج کرده اند

صفحه 30: در دشت مغان وی را [نادر شاه را] به عنوان شاه ایل ترکمان انتخاب کردند

neşet eden şüphe ve ihtilaf saikiyla hak mezhepten yüz çevirişleri ortadan kaldırmak maksadıyla Mogan Kışlağı'nda biraraya gelmişler, Safevî sülalesinin bozguncu garazlarından ve seçilmiş Peygamber ile onun saygın ashabının ve temiz imamların sözlerine muhalefetten kaynaklanan bu bâtıl ve faydasız amelleri terkle İran halkının tamamı bu hüccet ve bürhanları tanımış ve hepsi biat etmiş olmakla ancak korkulan o ki, Safevî sülalesine tebaiyetle bizim nâiblerimizi **Türkmen** ilinin şahı ve serveri tayin etmek suretiyle hadd ü hesaba gelmez inadlar ve yeni yeni fesatlar zuhura getirilmesin. Bu sebeple şerefli Devlet-i Aliyye-i Osmaniye tarafından mükâleme ve musalahaya memur edilen makamı yüce mekremetli vezir, hakanın yüce devletinin tanzimine memur muhterem müşir, Saltanat-ı Seniyye'nin kendisiyle kaim olduğu Karaman Valisi Ali Paşa, sonu hayırla neticelenecek bu emeli tamamlamak ve müzakere edilecek hususları aşamalarıyla birlikte Osmanlı Devleti yetkililerine aktarmak bâbında işaret olunan müşir ile görüşme hususundaki istekliliğini ihsas etti. Bu yüzden mutluluk verici haberleri yüce Saltanat makamına ulaştırmasını

صفحه 31: با تابعیت سلاله صفوی، ما را به عنوان سرور و شاه ایل ترکمان تعیین کرده و ...

şan bir hey'etin Mogan Kışlağı'nda toplanarak kendisini **Türkmen** İli'nin şahı seçtikleri; Karaman Valisi Ali Paşa aracılığıyla Dersaadet'te akdi kararlaştırılan musâlaha için Abdülbâkî Hân-ı Zengene'nin İstanbul'a sefir tayin edildiği, Mirzâ Ebülkâsım ile Müderris Molla Ali'nin de ona refakatçi tayin edildikleri beyanlarıyla İranlı hacılar için Caferiye Mezhebi'ne Mescid-i Harâm'da rûkn tahsisi, iki devletin saltanat makamlarında karşılıklı elçi bulundurmaları ve Osmanlı beldelerinde olup kendi rızalarıyla evlenen İranlı esirlerin serbest bırakılmaları hususlarında Nadir Şah'tan Osmanlı şeyhülislamına Farsça mektup

اشراف در دشت مغان برای پایان دادن به این جدایی و انتخاب نادرشاه به عنوان شاه ایل ترکمن؛ تعیین عبدالباقی خان زنگنه به عنوان سفیر در استانبول به میانجیگری والی قرامان علی پاشا برای ایجاد عقد قرارداد مصالحه در درسعادت و همچنین تعیین میرزا ابوالقاسم و ملا علی مدررس برای همراهی وی؛ اختصاص رکن مذهب جعفری در

صفحه 32: اشراف در دشت مغان برای پایان دادن به این جدایی و انتخاب نادر شاه به عنوان شاه ایل ترکمن (ترکمان)

...

teydiler. Onun icadları yüzünden İslam mezheb anlayışı çerçevesinde inananlar arasında Hoy'da fitne tohumu ekilerek o zamandan günümüze kadar kan döktüp, insanları esir etmeyi Tanrı'ya yapılan ibadetin en büyüğü bilmişler, bu şekilde din-i mübîne karşı şekavetlerini ortaya koyan küffâr ve muhalifler, emn ü emân beşiginde rahat ve huzur içinde uyumakta olanları, bütün Müslümanları belânın pençesine esir düşürmüştü, bugün gelinen noktada ise, Allah'ın hükmü cümle İran halkı üzerine hâkim olarak seyyidlerin önde gelenleri, büyük alimler, eyalet ve oymak beyleri, Türk, Tacik, izzet sahibi kimselerle ayanı bir araya getirmek suretiyle Hz. Peygamber'e -ki, salât ü selam üzerine olsun- muhalif olmaktan ve nefsânî garazlardan kaynaklanan bu asılsız sözlere dayanan şüphe ve ihtilafın utancı dürtüst milletin alınından silinerek hepsinin hâl ve hatırları gözetildi. Onların hepsi, aralarında bulunan gayr-ı sünnî gidişata kapılmış, gidiyorlarken pişmanlık duyarak Hazret-i Peygamber'in sünnet-i seniyyesi ve Mustafavî tarikat üzere yüzlerini döndürerek ona tâbi oldular. Bu mülâhazayla o hata ve noksanlık semtinden hayr iklimine yelken açarak korundular. Bu yolda herhangi bir farklılık ve değişiklik zuhura gelmesi beklenmemektedir. Onlar, Safevî stülalesine biat etmekten vazgeçtiler. Bizi de Türkmen ilinin mirasçısı konumunda şâh ve komutan seçtiler. Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ve Hakan'ın Saltanat-ı

صفحه 33: علمای بزرگ، بیگ های ایالات و اویماق ها، ترک و تاجیک، صاحبان عزت و اعیان ... ما را نیز به عنوان میراثدار ایل ترکمان شاه و سرکرده انتخاب کردند.

kalan ümera, komutanları ve ordusuyla birlikte etrafının sarıldığını ve kurtuluş yolunun kalmadığını anladı. Dergâh-ı İlâhî'nin bu duacısı mülakat yapmak, saltanat taç ve mührünü teslim almak üzere adı geçen bu mevkiden Cihanabad Şâhı tarafına gitmek üzere yola çıktık. Cihanabad Şâhı huzuruna vardktan sonra etraf ve civarda bulunan hâkim ve racaların tamamı itaat altına alındılar. Oradaki vilayetlerin fethinden ve bazı mühim düzenlemelerin yapılmasından sonra her şey olabildiğince güzel ve mükemmel bir hâle geldi. Hadd-i zatında, bu hayır-hâh **Türkmen** ve izzet sahibi padişah da soy itibarıyla

¹¹² Kuzey Hindistan'da Haryana Eyaleti'nde bulunan bu şehrin ismi "کرتال" şeklinde yazılıp Hintçe orijinal yazılışı şöyledir: [कर्ताल] (Çevirenin notu)

¹¹³ Metin'de [اتبال] Anbala şeklinde yazılmakla birlikte net üzerinde yaptığımız aramada [اتبال] Atbala şeklinde yazıldığına şahit olundu. (Çev. notu)

I. MAHMUD-NADİR ŞAH MEKTUPLAŞMALARI

Türkmen ulu ağacından ve şerefli Gürgen sülalesinden idiler. Hindistan padişahlığının hangi ilden olacağı mevzuuyla ittihad ve cinsiyet hususlarını kâmilten adı geçen şanı yüce kimseye ihale etmek suretiyle yeniden onun adına hutbe okutturup sikke darp ettirdik.

صفحه 96: در حد ذاتش، این خیرخواه ترکمان و پادشاه صاحب عزت هم از نسل شجره جلیله ترکمان و سلاله شرفمند گرگان است

Çend-rûz müddetden sonraki ol havâlinin feth-i vilâyât ve nazm-ı mühimmâtı ber-vech-i ecmel ve ekmel amele geldi. Çün bu hayr-hâh **Türkmen** olup ve pâdişâh-ı müşârûn-ileyh dahi devha-i Türkmâniye ve selil-i silsile-i Gurgâniyyeden idiler İliyyet ve cinsiyet âleminde Hindistan padişahlığını kemâ-kân şâh-ı vâlâ-câh-ı müşârûn-ileyhe tefvîz ve hutbe ve sikkeyi yine kendi nâmına cârî eyledik. Çünki ülkâ-yı dârü'l-mülk Kâbil ve Gazneyn ki Etek Suyu'nun semt-i garbisinde vâki' ve hemîşe memâlik-i Horasan'a dâhildir. Binâenaleyh ülkâ-yı mezbûrî ve Âb-ı Etek'in berü tarafında vâki' vilâyât-ı Sind ve kılâ' u emâkini ki hadd-i Tibet'den ve Keşmir'den nehr-i mezbûrun deryâ-yı muhîta muttasıl olduğu mahalle dek müntehî olur. Ülkâ-yı Tehtehâ ve Niyâder sâir kaleler ilâ-

صفحه 99: چون این خیرخواه ترکمان است و پادشاه مشارعلیه نیز از نسل ترکمانیه و سلیل سلسله گرگانیه هستند

kavuştuğu bir dönemde uzatılan dostluk eline Osmanlı Devletince karşılık verilmemesi karşısında ısrarcı olmanın bir lüzumu kalmadığı; Çok eski devirlerden beri **Türkmen** padişahlarının mülkü iken Safevîler yüzünden elden çıkan Irak ve Azerbaycan memleketlerinden birisinin kardeşlik hukukuna binaen İran'a bağışlanması durumunda helâlleşilmiş olacağı ve bunda bir zorlamanın bulunmadığı beyanına dair Nadir Şah tarafından Fethali

صفحه 130: ممالک عراق و آذربایجان که از قدیم الایام ملک پادشاهان ترکمان بوده است

aile efradına ve arkadaşlarına salât ü selam olsun! Ondan sonra İran toprağının muktedir hâkimi, Hint ve Turan'ın sahibi, meliklere taç bahşeden, Zat-ı Sübhâni'nin tasdikiyle -yıldırımın harman yakması misal- isyancılar topluluğunun köküne kibrit suyu döken şanı yüce **Türkmen** hanedanının kahramanı cenaplarının talih ikliminin bahtiyar naipleri, Mogan Sahrası'nda toplanan büyük şûrâda büyük hakan, saygıdeğer kağan, Zat-ı Sübhân'ın gölgesi, cihan şahlarının şahı Sultan Nadir Şâh'tan -Allah saltanat ve azametini ebedî kılsın- saltanatı kabul etmesini istediler. Çünkü Safevî Şâh İsmail'in hurûcunun ilk zaman-

صفحه 179: حاکم مقتدر خاک ایران، صاحب هند و توران ... قهرمان عظیم الشان ایل ترکمان، خاقان بزرگ، سایه ذات سبحان، شاه شاهان جهان سلطان نادر شاه ...

dan vazgeçtiler. Çünkü felekler yücelikli, güneş doğuşlu, dünya sultanlarının en büyüğü, cihan hâkimi sultan devranındaki hakanların en değerlisi, Feridun kadar güçlü sultan, iki denizin hakanı ve iki karanın sultanı, İkinci İskender-i Zülkarneyn, Allah'ın [yeryüzündeki] gölgesi olan halife, İslam'a inananların padişahı, ehl-i imanın halifesi ve **Türkmen** Hanedanı'nın cihanı aydınlatan nuru olan Yüce Hazret! Sultan Gazi Mahmud Han! -Allah devlet ve hilafetini müeyyed kılsın- ve Şâhlarşahı'nın naipleri de **Türkmen** soyundan olup iki hazret arasında dostluğu ilerletme, iki halk arasındaki karışıklık ve arzu edilmeyen sıkıntı-

صفحه 180: خلیفه اهل ایمان و نور جهان آرای خاندان ترکمان حضرت سلطان غازی محمد ... و نایب شاهنشاه هم از تبار ترکمان است، برای پیشرفت دوستی بین دو حضرت ...

üzere vulât ü hükkâm-ı kılâ' ve ser-haddât-ı hâkaniyyemize hutût-ı hümayûn-ı şevket-makrûn-ı şâhânemizle mu'anven evâmir-i cihân-mutâ'ımız ile tenbîh ü te'kid olduğundan gayri pey-der-pey keyfiyyet-i mersûmeye mezîd-i dikkat ve itâre-i hamâme-i bastret eylemeleri tehdid ü telkîn olunmadan hâlî olunmayup, binâen-aleyh siyâk-ı meş-rûh üzere taraf-ı kâmilü's-şeref-i hümayûnumuzdan muhâfaza-i uhûd u mevâsik emrine ne güne himmet-i vâlâ-nehmet-i hüsrevânemiz mebzûl ve der-kâr idüğü ma'lûm-ı dûr u nezdik-i **Türk** ü **Tâcık** olmağla tafsilden müstağnîdir. Bi-mennihi te'âlâ zât-ı nasafet ü fütüvvet-simâtlarının mebâdi-i hâl ve garrâ-i nâsiye-i hakkâniyyet ü i'tidâllerinde nümûdâr

صفحه 228: نزدیک شدن به ترک و تاجیک از تفصیل مستغنی است

yıkıp birçok Mecûsî'yi katl edip İslâm hâkimiyetini ilan ettiği, Serhend ve Lahor'dan Multan'a kadar kendi oğlu Timur Şah'a verdikten sonra Irak, Horasan, Fars, Azerbaycan vs. Türkistan memleketlerini düzene koymak için Kandehar'a dönmüş iken Dekan tarafını karargâh edinen Mecûsîlerin tekrar Hint Hilâfet merkezine hücum edip Alemgîr Şah'ı şehit ve şehirleri-

صفحه 242: برای تنظیم امور ممالک عراق، خراسان، فارس، آذربایجان و ترکستان به قندهار بازگشت

nelerini hedm ile hâke yeksân ve keferi ve mecûsdan katı vâfirini ıslâ-i dereke-i nitrân ve asâr-ı dîn-i Muhammedî'yi i'ân idüp, Serhend ve Lahor tâ Multan'a varınca kendi oğlu Timur Şah'a i'tâ eyledikten sonra Irak ve Horasan ve Fars ve Azerbaycan ve sair memâlik-i Türkistan'ın nizâm-ı umûrlarıçün Kandehar'a avdet eyledigin ve bu esnâda memâlik-i Hindistan'dan Dekan tarafına makarr u me'vâ-yı Mecûs ve mecma'-ı sergerdegân-ı

صفحه 247: سپس برای نظام امور عراق، خراسان، فارس و آذربایجان و سایر ممالک ترکستان، دعوت شدنتان به قندهار ...

نتیجه:

چنانکه در این دو منبع مهم تاریخی دیده می شود در دوره های صفویه و افشار نامهای ترک، ترکمان (ترکمن)، تاجیک فارس هر یک معنا و کاربرد مشخص خود را دارند.

دو عنصر ائتنیکی ترک و تاجیک آحاد اصلی تبعه و رعایای امپراتوری را تشکیل می دهند (همچنان که امروز نیز آنگونه است). خصوصاً در ممالک مهمی چون آذربایجان، عراق عجم، فارس و خراسان این دو ائتنیک توده اصلی را تشکیل می دهند. این درحالیست که قشر ممتاز ترکها تحت نام ترکمان که بیشتر ساختار عشیره ای دارند طبقه حاکمه و نظامیان را تشکیل می دهند. به همین دلیل عنصر ترکمان بسیار تعیین کننده تر از عناصر ترک و تاجیک است فلذا نام ترکمان به کررات و تناوب تکرار می شود.

عنصر ترکمان خصوصاً در دوره افشار اهمیت بیشتری کسب می کند. در حالی که شاهان صفوی برای خود نسب سادات می تراشیدند، نادرشاه به کررات و با تفاخر به نسب ترکمان خود تاکید می کند و حتی به سلاطین عثمانی می نویسد ما هر دو از نسب ترکمان هستیم و بهتر است به جای جنگ متحد شویم؛ که متأسفانه علمای دینی مرتجع مانع این امر می شوند. در دوره نادر شاه مکاتبات رسمی به سه زبان عربی، ترکی و تاجیکی صورت می گرفت. همچنان که در دوره های صفویه و قاجار نیز بخشی از مکاتبات رسمی به زبان ترکی انجام شده است.

در هر دو این منابع فارس نام یک مملکت است و دارای بار ائتنیکی نیست، دقیقاً مانند نامهای خراسان و یا آذربایجان.

مجید جوادی

2022/06/04 - آنکارا